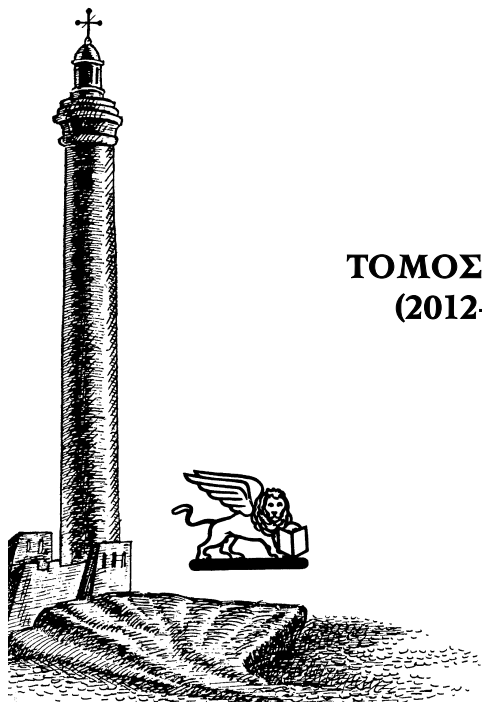

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΦΑΡΟΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ
ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΑΦΡΙΚΗΣ

ΒΡΑΒΕΙΟΝ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΠΓ'-ΠΔ'
(2012-2013)

ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ 2013

BYZANTINEΣ ΝΟΜΟΚΑΝΟΝΙΚΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΩΣ ΠΗΓΗ ΤΟΥ ΠΡΑΒΙΛΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΩΝ ΠΑΡΑΔΟΥΝΑΒΙΩΝ ΗΓΕΜΟΝΙΩΝ¹

ΔΡ. ΕΙΡΗΝΗΣ ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ - ΓΛΑΡΟΥ —
ΔΡ. Π. ΙΟΥΣΤΙΝ ΡΟΡΟΝΙΣΙ

Ὁ Φρανσουὰ Σατωμπριὰν παρομοιάζει τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία μὲ ποίημα καὶ τὴ λατινικὴ μὲ εἰκόνα. Ἐν μεταφερθεῖ αὐτὴ ἡ ὀξυδερκὴ παρατήρηση στὸ δικαίον πεδίο τῆς ὕστερης ἑλληνορωμαϊκῆς περιόδου, μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀντιληφθεῖ τὴ συνδυαστικὴ κοσμογονία ποὺ προκάλεσε ὁ χριστιανισμὸς στὸ χῶρο τοῦ δικαίου. Ἡ μορφολογία τῶν δικαίων συστημάτων ἔπαυσε νὰ εἶναι μονοσήμαντη, καθὼς ἔπρεπε γιὰ κάποιο διάστημα ὁ χριστιανισμὸς νὰ συνυπάρξει μὲ τὶς προηγούμενες δομές, πρὶν τοὺς ἐπιβληθεῖ. Στὴ Δύση ἡ ἀντικειμενικὴ «εἰκόνα» τοῦ Νόμου ἐνδύθηκε τὴ χριστιανικὴ μεταφυσικὴ καὶ τὸ δίκαιο συνέχισε νὰ ἐξελισσεται. Ἀντίθετα, στὴν Ἀνατολή, οἱ ἀλλαγὲς ἦσαν πιὸ σύνθετες, καθὼς τὸ νομικὸ «ποίημα» τοῦ ἐκάστοτε ἱστορικοῦ νομοθέτη ἔπρεπε νὰ ἀνανοηματοδοτηθεῖ, ὥστε νὰ ἀνταποκρίνεται στὸ δέον μίας χριστιανικῆς πλέον κοινωνικῆς ὀργανώσεως. Λόγω τῆς ἑλληνόφωνης γλωσσικῆς συνέχειας τοῦ Βυζαντίου, καὶ τῆς ἀδιάλειπτης λατινόφωνης παραδόσεως τῆς Δύσης, ἡ σημασία τῆς ἀνωτέρω τοποθετήσεως, ἴσως νὰ μὴν εἶναι εὐκρινής. Τὸ παράδειγμα, ὅμως, τῶν ἀπαρχῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ρουμανικοῦ δικαίου ταιριάζει στὴ ρήση τοῦ Σατωμπριὰν. Ἡ λατινογενὴς εἰκόνα τοῦ παραμένει σὲ ἓνα δευτερογενὲς γλωσσικὸ, καὶ μόνο, ἐπίπεδο. Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκ-

1. Ἡ δρ. Εἰρήνη Χριστινάκη, ὡς καθηγήτρια Κανονικοῦ Δικαίου στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν, εἶχε τὴν ἐπίβλεψη τῆς διατριβῆς τοῦ ἱερομονάχου Ἰουστίνου Ρορονισί, δρ. Κανονικοῦ Δικαίου, Νομικοῦ καὶ Θεολόγου. Ἡ ἐν λόγω διδακτορικὴ διατριβὴ μὲ τίτλο “Τὸ ἰσχύον δίκαιο τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας τῆς Ρουμανίας καὶ οἱ πηγές του. Κριτικὴ θεώρηση ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Ἱερῶν Κανόνων” (ἀδημ.) ἐξαντλεῖ τὴν ἔρευνα τοῦ παρόντος θέματος. Τὸ παρὸν ἄρθρο στοχεύει νὰ προσφέρει στὴν ἑλληνογλῶσση βιβλιογραφία τὰ πορίσματα τῆς ρουμανικῆς νομοκανονικῆς φιλολογίας. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἡ τεκμηρίωση ἠδελημένα βασίζεται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς στὴ ρουμανόφωνη βιβλιογραφία, ἐνῶ παρατίθεται (σὲ παρένθεση) ἡ ἑλληνικὴ μετάφραση τῶν τίτλων.

κλησία τῆς Ρουμανίας ἔχει ἀνατολικές, βυζαντινές ρίζες. Γι αὐτό, τὸ πραβιλικό της δίκαιο δὲν μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ σὲ βάθος χωρὶς ἑλληνικοὺς ὑπότιτλους.

Στὸν ἐκχριστιανισμό τῶν Γετο-δακῶν καθοριστικὸ ρόλο ἔπαιξε τὸ κήρυγμα καὶ ἡ δράση τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου στὰ δακικὰ ἐδάφη (στὴ σημερινή Dobrogea)². Οἱ δεσμοὶ αἵματος καὶ πολιτισμοῦ μεταξὺ τῶν ἐκρωμαϊσθέντων Γετο-δακῶν καὶ Σκυθῶν στὸ πλαίσιο τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας βοήθησαν στὴν εὐλαβικὴ τήρηση καὶ διατήρηση τῶν αὐθεντικῶν ὀρθοδόξων δογμάτων. Χάρις στὶς καλὲς καὶ ἀδιάλειπτες σχέσεις μὲ τὸ χριστιανικὸ Βυζάντιο, ἡ τοπικὴ Ἐκκλησία προστατεύθηκε ἀπὸ τὶς αἱρέσεις ποὺ κατὰ καιροὺς ἀναστάτωναν τὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία. Ἡ βυζαντινορρωμαϊκὴ συνείδηση ἦταν αὐτὴ ποὺ ἀνεκάθεν ἐμπόδιζε τὴ διείσδυση ἀλλότριων ἰδεῶν, ξένων πρὸς τὸ αὐθεντικὸ ὀρθόδοξο φρόνημα.

Στὰ ἐδάφη τῆς σημερινῆς Ρουμανίας δὲν διασώθηκαν ἔγγραφα καὶ πηγὲς κανονικοῦ δικαίου ἀπὸ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνες. Ὡστόσο, θεωρεῖται δεδομένη ἡ ὕπαρξη καὶ ἐφαρμογὴ γραπτοῦ δικαίου, καθὼς ὁ θησαυρὸς τῆς ρουμανικῆς γλώσσας μαρτυρεῖ τὰ σημάδια τῆς δακο-λατινικῆς λατρείας, τῆς χρήσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν ἱερῶν κανόνων, οἱ ὁποῖοι εἶχαν γενικὴ ἰσχὺ ὡς ρυθμιστὲς τοῦ βίου τῆς καθόλου Ἐκκλησίας. Καὶ βέβαια, δὲν πρέπει νὰ ἀγνοεῖται καὶ ἡ συμπτυκνωτικὴ συνύπαρξη κοσμικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου στὸ ἐκτεταμένο πεδίο τῶν νομικῶν ἐθίμων τῆς περιοχῆς.

Ἡ πρώιμη ἐπιρροὴ τῶν λατινόγλωσσων ἐκκλησιαστικῶν κέντρων, ὑποχώρησε ἐνώπιον τῶν ἑλληνικῶν καὶ ἀργότερα σλαβόφωνων, καθὼς ἡ ἱεραποστολικὴ δράση τοῦ Βυζαντίου ἐκτυλίχθηκε σὲ βάθος χρόνου καὶ χωρὶς διακοπὴ σὲ ὅλους τοὺς γείτονες λαοὺς καὶ φυσικὰ ἐπικράτησε στὶς παραδουνάβιες περιοχές. Δὲν ὑπάρχει ἀκριβὴς προσδιορισμὸς τοῦ χρονικοῦ σημείου, κατὰ τὸ ὁποῖο ἡ Ἐκκλησία παράλληλα μὲ τὶς ἑλληνικὲς κανονικὲς πηγὲς δικαίου, ἄρχισε νὰ χρησιμοποιοῖ σλαβικοὺς νομοκάνονες ἢ πράβιλες.

Τὸ σπουδαιότερο κέντρο ἀναπαραγωγῆς καὶ διαδόσεως κειμένων ποὺ ἀνήκουν στὸ εἶδος τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν κανονικῶν καὶ νομοκανονικῶν συλλογῶν, ἦταν τὸ Ἅγιον

2. Βλ. N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*, (Ἡ Ἱστορία τῆς Ρουμανικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ βίου τῶν Ρουμάνων), τόμ. Α', Βουκουρεστί 1920², σσ. 9-22.

᾽Ορος³. Τὰ μεγάλα νότιο-σλαβικά ἐκκλησιαστικά κέντρα, τῶν Πατριαρχείων Τυρνάβου καὶ Ιρεκ, συντέλεσαν ἐπίσης στὴ διάδοση συλλογῶν ἐκκλησιαστικῶν νόμων στὴν ἑλληνικὴ καὶ σλαβικὴ⁴.

Σημαντικὰ γραπτὰ μνημεῖα τῆς ρουμανικῆς ἱστορίας ἀποτελοῦν οἱ ρουμανικὲς πράβιλες, οἱ ὁποῖες σήμερα φωτίζουν πτυχὲς τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτειακῆς ἱστορίας καὶ ἀρχικῆς ὀργανώσεως τῶν Ρουμανικῶν κρατῶν. Στις σλαβικὲς γλώσσες, ὁ ὅρος πράβιλα ἔχει στενὸ νοηματικὸ περιεχόμενο, ἐνῶ στὴ ρουμανικὴ καλύπτει ἓνα ἐκτενέστερο ἐννοιολογικὸ φάσμα ἀπὸ τὶς συνήθειες ἐκδοχῆς «πράβιλο», «ζακόν», «νόμος», «κανόνας», «νομοκανόνας», «γνώμονας», «νομοθέτημα», κλπ., ἐκφράζοντας ταυτόχρονα ὁλόκληρο τὸ νόημα καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν προαναφερθέντων ὄρων. Μὲ ἄλλα λόγια, πράβιλα μπορεῖ νὰ σημαίνει: τὸν ἐκκλησιαστικὸ, θεῖο, φυσικὸ καὶ ἠθικὸ νόμο, τὴ θρησκευτικὴ πίστη, τὸ κοινὸ ἴδρυμα, τὴν καλὴ οἰκονομία παντὸς πράγματος, τὸ νομικὸ ἔθος ἢ ἔθιμο, τὸν γενικὸ κοινωνικὸ καὶ ἀνθρώπινο νόμο, τὴν ἐσωτερικὴ κρατικὴ εὐταξία καὶ νόμο, καθὼς καὶ τὸν διεθνῆ νόμο.

Οἱ πράβιλες ἦσαν γνωστὲς καὶ χρησιμοποιήθηκαν στὴ Ρουμανία τουλάχιστον ἀπὸ τὸν 15 αἰ., ὡς δευτερογενὴς γραπτὴ πηγὴ δικαίου⁵. Τόσο πρὶν, ὅσο καὶ μετὰ τὴν τύπωση τῶν πραβίλων, οἱ δικαστὲς συμβουλευόνταν τὶς ὑπάρχουσες ρουμανικὲς πράβιλες καὶ τὰ χειρόγραφα ἐγχειρί-

3. Στὸν ᾽Αθω, μαζί μὲ τοὺς Ἑλληνας μοναχοὺς, ἐργάσθηκαν καὶ κάποιοι Ρουμάνοι καὶ Ρῶσοι μοναχοὶ κατὰ τὴ σύνταξη, τὸν πολλαπλασιασμό καὶ τὴν ἀντιγραφή τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφῶν, συμπεριλαμβανομένων καὶ ἔργων νομικοῦ περιεχομένου.

4. Ὑπῆρχαν πολυάριθμες συλλογὲς ἐκκλησιαστικῶν νόμων τόσο στὴν ἑλληνικὴ, ὅσο καὶ στὴ σλαβονικὴ, γλώσσες τὶς ὁποῖες ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρουμανίας ἀποδέχθηκε καὶ χρησιμοποίησε γιὰ αἰῶνες. Βλ. I. PERETZ, *Curs de istoria dreptului român (Ἐγχειρίδιο τῆς Ἱστορίας τοῦ ρουμανικοῦ δικαίου)*, τόμ. Α', Βουκουρέστι 19062, σ. 305. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, ὅ.π., Α' μέρος, τόμ. Β', Βουκουρέστι 1928, σσ. 186-280. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, ὅ.π., Α' μέρος, τόμ. Γ', Βουκουρέστι 1928, σ. 30. ΣΤ. BERECHEȚ, *Istoria vechiului drept românesc (Ἡ ἱστορία τοῦ παλαιοῦ ρουμανικοῦ δικαίου)*, τόμ. Α', Ἰάσιο 1934, σσ. 141-158. L. STAN, *Tradicia pravilnic a Bisericii însemnatatea și folosul cunoașterii legilor după care se conduce Biserica* («Ἡ παράδοση τῆς πράβιλας στὴν Ἐκκλησία. Ἡ σπουδαιότητα καὶ τὸ ὄφελος τῆς γνώσεως τῶν νόμων βάσει τῶν ὁποίων διοικεῖται ἡ Ἐκκλησία»), *Θεολογικαὶ Μελέται*, Β', ἔτος ΙΒ', τευχ. 5-6, Μάιος-Ἰούνιος 1960, σ. 345.

5. Ἡ ἐφαρμογὴ τους ἀντιμετώπισε καὶ κάποιες δυσκολίες, ἐπειδὴ στὸ παρελθὸν ὀρισμένες δικαστικὲς ἀποφάσεις δὲν ἐκδίδονταν ἐγγράφως, ἀλλὰ προφορικῶς, πιθανὸν ἐνώπιον μαρτύρων. Στις δὲ γραπτὲς ἀποφάσεις, δὲν ἦταν ἀναγκαία ἡ μνεῖα τῆς ἐφαρμοστῆς διατάξεως στὸ σκεπτικὸ καὶ διατακτικῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων. Αὐτὸ ἐπιβλήθηκε μόλις ἐπὶ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη (1780).

δια. Όταν μία πράβιλα κρινόταν ανεπαρκής, τότε, ο δικαστής άνέτρεχε σέ άλλη με πλουσιότερο ύλικό η γραμμένη στήν έλληνική. Έλληνικοί και σλαβικοί χειρόγραφοι νομοκάνονες χρησιμοποιήθηκαν ως πράβιλες στίς περιοχές τής σημερινής Ρουμανίας και Μολδαβίας. Σταδιακά η χρήση τους άρχισε νά υποχωρεϊ έναντι τών ρουμανικών (χειρόγραφων και άργότερα έντύπων) πραβίλων, ώστόσο οί βυζαντινές πηγές δικαίου ούδέποτε έπαυσαν νά συγκροτούν τήν “πρώτη ύλη” τοϋ πραβιλικού δικαίου.

Η χειραφέτηση τοϋ ρουμανικού δικαίου από τήν άναφορά στίς κανονικές πηγές τής βυζαντινής περιόδου υπήρξε άργή. Δέν υπάρχουν για τόν ιστορικό τοϋ δικαίου περιθώρια άμφισβήτησης ως πρòς τò ότι τò νομοκανονικό ρυθμιστικό πεδίο τοϋ ρουμανικού έκκλησιαστικού δικαίου παρέμεινε κατά τή γέννησή του έντòς τοϋ πλαισίου τής βυζαντινής παραδόσεως. Οί βυζαντινοί νομοκάνονες άποτέλεσαν τήν ιστορική άπαρχή τοϋ δικαιοπλαστικού θεμελίου του. Τοϋτο προκύπτει από τήν πρώτη άνάγνωση τών κειμένων. Άκόμη και άν πολλές φορές έλλείπουν ρητές παραπομπές, βρίδουν οί έρμηνείες και οί παραφρασμένες διατάξεις έλληνικών και σλαβονικών βυζαντινών νομοκάνονων.

Διατάξεις τών Βασιλικών μεταλαμπαδεύονται στò πραβιλικò δίκαιο μέσω ένòς άνατύπου, γνωστοϋ ως *Πράβιλα τοϋ Άλεξάνδρου τοϋ Καλοϋ* (1400-1432)⁶. Έκεϊνο, όμως, τò έργο πòυ κυριαρχεϊ ως πρòς τή χρήση του στίς περιοχές τής σημερινής Ρουμανίας από τόν 14^ο αϊ. μέχρι τήν εμφάνιση τών πρώτων ρουμανικών πραβίλων εϊναι τò *Σύνταγμα κατά στοιχειών* τοϋ Ματθαίου Βλάσταρη⁷, τοϋ εκ Θεσσαλονίκης μοναχοϋ, τò

6. Ονομάσθηκε και «Πράβιλα τής πίστεως» ή, κατά τή διατύπωση τοϋ μητροπολίτου Μολδαβίας Dosoftei, «excerptum» ή «άνάτυπο» από τούς μεγαλύτερους τόμους τών Βασιλικών. Για τήν πράβιλα τοϋ Άλεξάνδρου τοϋ Καλοϋ υποστηρίζεται ότι πιθανόν νά εϊναι η πρώτη συλλογή νόμων στα έδάφη τής Ρουμανίας. Αυτό υποστηρίζει ο Dimitrie Cantemir, στò έργο του, “*Descrierea Moldovei*” (*Η περιγραφή τής Μολδαβίας*) (Descriptio Moldaviae), μέρος Β’, «Η πολιτική», κεφ. ΙΒ’: «Περì τών έπαρχιακών-τοπικών νόμων τής Μολδαβίας». Τò έργο τοϋτο κυκλοφόρησε σέ δύο γερμανικές μεταφράσεις από τή λατινική τοϋ I. J. Redslob, οί όποίες άναθεωρήθηκαν υπό τοϋ A. Fr. Büsching (ò ίδιος τις δημοσίευσε σέ δύο εκδόσεις στò Άμβούργο, 1769-1770). Λίγα χρόνια μετά, ο Vasilii Levşin τò μετέφρασε στή ρωσική χρησιμοποιώντας τò γερμανικό κείμενο και τò εξέδωσε στή Μόσχα (περì τò 1798). Βλ. L. STAN, *Pravila lui Alexandru cel Bun* («Η Πράβιλα τοϋ Άλεξάνδρου τοϋ Καλοϋ»), στò περιòδ. *Μητρόπολη Μολδαβίας και Suceava*, έτος ΛΣΤ’, τεϋχ. 3-4, Μάρτ.-Άπρ. 1960, σ. 174, ύποσ. 6.

7. Βλ. Ş. BERECHEȚ, *Legatura dintre dreptul bizantin și românesc* (*Η σχέση μεταξύ βυζαντινού και ρουμανικού δικαίου*), σ. 92. Βλ. επίσης G. MIHAITA, *Sintagma (Pravila) lui Matei Vlăstariș și încercările lexicografiei românești (secolele XV-XVII)* («Τò

όποιο χρονολογείται περί τὸ 1335 (στὸ ἐξῆς: *Σύνταγμα*). Τὸ ἔργο γνώρισε τέτοια διάδοση, ὥστε ἡ ἔρευνα νὰ ἔχει ἐντοπίσει μέχρι σήμερα ἐνενήντα ἑλληνικὰ χειρόγραφα καὶ ἑβδομήντα σλαβικά⁸.

Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, τὸ ἑλληνικὸ πρωτότυπο ἐμπλουτίσθηκε μὲ προσθῆκες τῶν ἐλλήνων καὶ σλάβων ἀντιγραφῶν καὶ δάνεια ἀπὸ ἄλλες πηγές ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου. Σὲ ὀρισμένα ἀντίτυπα προσαρτῶνται λεξιλόγια ἑλληνο-λατινικῶν ἢ σλαβο-λατινικῶν νομικῶν ὄρων⁹. Τὰ πρῶτα γνωστὰ χειρόγραφα τοῦ ἐν λόγῳ *Συντάγματος* χρονολογῶνται ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰ. καὶ προέρχονται, κατὰ πάσα πιθανότητα, ἀπὸ τὸ Ἅγιο Ὅρος. Τὰ σλαβικά πρωτότυπα ἀναφέρονται ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ βοεβόδα Ἀλεξάνδρου τοῦ Καλοῦ. Δὲν ἀποκλείεται, ὅμως, τὸ ἐνδεχόμενον οἱ Ρουμάνοι νὰ εἶχαν γνώση αὐτῶν τῶν χειρογράφων ἀπὸ παλαιότερους χρόνους, μέσα ἀπὸ τὴν ἐπαφή τους μὲ Βούλγαρους καὶ Σέρβους κατόχους αὐτῶν¹⁰.

Σύνταγμα (Ἡ Πράβιλα) τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη καὶ οἱ ἀρχές τῆς ρουμανικῆς λεξικογραφίας (ΙΕ΄- ΙΖ΄ αἰῶνες)», στὸ περιοδ. *Μελέται Σλαβολογίας*, τόμ. Α΄, ἐκδ. Ρουμανικῆς Ακαδημίας, Βουκουρέστι 1969, σσ. 9-44. Βλ. ἐπίσης I. FLOCA, *Originile dreptului scris în Biserica Ortodoxa Română* (Οἱ ἀρχές τοῦ γραπτοῦ δικαίου στὴν Ὁρθόδοξο Ρουμανικὴ Ἐκκλησία), δ.δ., σ. 80, ὑποσ. 408. Βλ. ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΟΥ, «Παρατηρήσεις στὸ *Σύνταγμα* κατὰ στοιχεῖον τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη», στὸ *Βυζαντινὴ Μακεδονία. Δίκαιο. Θεολογία. Φιλολογία. Β΄ Διεθνὲς Συμπόσιο*, [Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη 95], Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη 2003, σσ. 209-216. Ἐκεῖ, ἀναλύεται χωρὶο τοῦ Βλάσταρη, τὸ ὅποιο ἀφορᾷ στὴν κεφαλικὴ ποιητὴ καὶ στηρίζεται στὸ ἐρμηνευτικὸ ὑπόμνημα τοῦ Θεοδώρου Βαλσαμῶνος. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ἀνατολὴ καὶ Δύση στὸ κανονικὸ ἔργο τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη», *Βυζαντινὰ* 19 (1998) 383-394. Ἐκτίθεται ἡ κριτικὴ στάση τοῦ Βλάσταρη στὸ *Σύνταγμα* κατὰ στοιχεῖον ἀπέναντι στοὺς Δυτικούς, μὲ ἄμεση πηγὴ σχεδὸν πάντοτε τὰ ἐρμηνευτικὰ σχόλια τοῦ Θεοδώρου Βαλσαμῶνος.

8. I. FLOCA, «Legislația bisericească una și aceeași de o parte și de alta a Carpaților», («Ἡ ἐκκλησιαστικὴ νομοθεσία - μία καὶ ἡ αὐτὴ ἀπὸ τὴ μία καὶ τὴν ἄλλη πλευρὰ τῶν Καρπαθίων»), στὸ περιοδ. *Μητρόπολη Ardeal*, 1977, τευχ. 11-12, σ. 850.

9. E. CERNEA, *Cursdeistoria Statului și Dreptului Republicii Populare Române* (*Ἐγχειρίδιο Ἱστορίας τοῦ Κράτους καὶ τοῦ Δικαίου τῆς Ρουμανικῆς Λαϊκῆς Δημοκρατίας*), τόμ. Α΄ (μέχρι τὸ 1848), Βουκουρέστι 1961 (λιθογραφημένο), σ. 245. Βλ. ἐπίσης G. ΜΙΧΑΙΤΑ, *Sintagma (Pravila) lui Matei Vlastaris și începuturile lexicografiei românești (secolele XV-XVII)* («Τὸ *Σύνταγμα* (Ἡ Πράβιλα) τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη καὶ οἱ ἀρχές τῆς ρουμανικῆς λεξικογραφίας (ΙΕ΄-ΙΖ΄ αἰῶνες)»), στὸ περιοδ. *Μελέται Σλαβολογίας*, τόμ. Α΄, ἐκδ. Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, Βουκουρέστι 1969, σσ. 9-44. Πρὸβλ. I. FLOCA, *Originile dreptului scris în Biserica Ortodoxa Română*, ὁ.π.

10. I. FLOCA, «Legislația bisericească una și aceeași de o parte și de alta a Carpaților», ὁ.π., σ. 851.

Ἡ αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀφιερωμένων στοὺς Ἁγίους Τόπους ρουμανικῶν μοναστηριῶν¹¹ εἶχε ὡς ἄμεση συνέπεια τὸν πολλαπλασιασμὸ τῶν ἐλληνόγλωσσων ἀντιγράφων τοῦ *Συντάγματος* ποὺ κυκλοφοροῦσαν στὰ ἐδάφη τῆς Ρουμανίας. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ διοίκηση τῶν ρουμανικῶν μοναστηριῶν, ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ αὐτὰ ἀφιερώνονταν στοὺς Ἁγίους Τόπους ἐτίθετο ὑπὸ τὴ διοίκηση ἐλλήνων ἡγουμένων. Ἐπίσης, στὴ σύνθεση τῶν ρουμανικῶν δικαστηρίων συμμετεῖχαν καὶ Ἕλληνες ἱεράρχες, οἱ ὁποῖοι χρησιμοποιοῦσαν συλλογὲς νόμων γραμμένων στὴν ἐλληνικὴ.

Ἀπὸ τὰ χειρόγραφα ἀντίτυπα τοῦ *Συντάγματος* στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα ἀπαριθμοῦνται ἓνα στὴν Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Μόσχας, ὅκτῳ στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας καὶ τέσσερα σὲ Βιβλιοθήκες τοῦ Ἰαίου. Τὸ σημαντικότερο εἶναι τὸ πρῶτο, ποὺ χρονολογεῖται τὸ 1342¹², καὶ ἀπέχει μόλις ἑπτὰ ἔτη ἀπὸ τὸ πρωτότυπο. Περιλαμβάνει καὶ ἓνα λατινο-ἐλληνικὸ γλωσσάριο, τὸ ὁποῖο δὲν ἀπαντᾷ στὸ πρωτότυπο κείμενο τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη¹³. Ἀπὸ τὰ δεκαπέντε σλαβονικὰ χειρόγραφα ἀντίτυπα τοῦ *Συντάγματος* ἀξίζει εἰδικῆς μνείας μία ἀπὸ τὶς ἀρχαιότερες συνόψεις τοῦ ποὺ ἀνήκει στὴ Μονὴ *Bistrița-Oltenia*¹⁴. Περιλαμβάνει περίληψη τοῦ *Συντάγματος*, τὸν *Κανὸνα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ*, ἐπιτομὴ μὲ ἀποσπάσματα ἰουστινιάνειων διατάξεων καὶ τὸ *Zbornic* (=Σύνταγμα) τοῦ Ștefan Dușan. Ἐπίσης, σημαντικό εἶναι τὸ χειρόγραφο τῆς Μονῆς *Neamț* (1472 ἢ 1474)¹⁵. Ἐλλείπει τὸ περὶ Λατίνων κεφάλαιο καὶ στὸ Παράρτημά του ὑπάρχουν ἀγιοπατερικὰ κείμενα καὶ ἓνα νομικὸ λεξικό.

Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ἡ ἱστορία τοῦ χειρογράφου τοῦ Μακαρίου Β' ἐπισκόπου Roman (1531-1550, 1551-1558). Ἡ σύνταξη τοῦ χειρογράφου

11. Βλ. M. POPESCU-SPINENI, *Procesul manastirilor închinat* (Τὸ φαινόμενο τῶν ἀφιερωμένων μοναστηριῶν), Βουκουρέστι 1936, σ. 160.

12. Τὸ ἀντίτυπο κυκλοφόρησε στὶς Ρουμανικὲς Χῶρες καὶ φυλάχθηκε στὴ Συνοδικὴ Βιβλιοθήκη (ὑπ ἀριθμ. 149). Σήμερα βρίσκεται στὴν Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Μόσχας. Βλ. I. FLOCA, «Legislația bisericească una și aceeași de o parte și de alta a Carpaților», ὁ.π., σ. 851.

13. Τὸ χειρόγραφο θεωρεῖται τὸ παλαιότερο. Φυλάσσεται στὴν Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Μόσχας.

14. Συντάχθηκε στὸ διάστημα 1449-1454 ἢ 1449-1480, κατ' ἐντολὴ τοῦ βοεβόδα Vladislav Β' (1446-1456). Βλ. I. FLOCA, «Legislația bisericească una și aceeași de o parte și de alta a Carpaților», ὁ.π., σ. 851.

15. Φυλάσσεται στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, μὲ αὐξοντα ἀριθμὸ 131.

αὐτοῦ πραγματοποιήθηκε κατ' ἐντολὴ τοῦ βοεβόδα Ioan Alexandru Larușneanu καὶ τοῦ μητροπολίτη Grigorie Roșca. Τὸ ἔτος 1561, λίγο μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μακαρίου Β' (1 Σεπτεμβρίου 1558), ὁ βοεβόδας I. A. Larușneanu ἔστειλε τὸ χειρόγραφο τοῦτο ὡς δῶρο πρὸς τὸν τσάρο Ἰβάν Δ' Βασιλιέβιτς τὸν Τρομερό, πιθανῶς διὰ μέσου τοῦ μαθητοῦ τοῦ Εὐθυμίου, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε ἡγούμενος στὴ μονὴ Carpiana. Τὸ χειρόγραφο ὅμως δὲν ἔφθασε ποτὲ στὸν προορισμό του. Σήμερα φυλάσσεται στὸ Ἱστορικὸ Μουσεῖο τῆς Μόσχας, ὑπὸ τὸν ἀριθμὸ 152. Ἔχει 400 φύλλα καὶ σημειώματα, τὰ ὁποῖα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξηγοῦν τὸν τρόπο καὶ τὶς περιστάσεις τῆς συντάξεώς του. Ὁ Μακάριος ἐμπλουτίζει τὸν κώδικά του μὲ πλούσιο λατινο-σλαβικὸ γλωσσάριο, ἀποσπάσματα κανονικοῦ περιεχομένου, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸν κατάλογο τῶν ἑλληνικῶν καὶ σλαβικῶν ἀντιτύπων πού συμβουλευθῆκε. Ἀποτελεῖ πρωτοφανῆ καινοτομία, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Μακάριος ἀκολουθεῖ τὴ διάταξη τοῦ σλαβικοῦ ἀλφαβήτου καὶ ὄχι τοῦ ἑλληνικοῦ. Πάντως, ἡ μετάφραση τῶν κειμένων παρουσιάζει προβλήματα στὴ γλωσσικὴ ἔκφραση¹⁶.

Πολὺ σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ χρονολογούμενη ἀπὸ τὸν 16ο αἰ. *Μολδαβικὴ πράβιλα*, χειρόγραφο 116 (Pravila Moldoveneana, manuscrisul numarul 116, secolul al XVI-lea). Ὁ κώδικας περιλαμβάνει 456 φύλλα μὲ τρία Χρονικὰ (Putna, Μακαρίου, Εὐθυμίου) καὶ τὸ Σύνταγμα τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη. Συντάχθηκε στὴ σλαβικὴ ἀπὸ Βούλγαρους συγγραφεῖς. Εἶναι σημαντικὴ πηγὴ τῆς ἱστορίας τῆς ρουμανικῆς λεξικογραφίας, τῆς ρουμανικῆς γλώσσας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ 16ου αἰ. χάρις στὰ 400 σχόλια στὸ περισέλιδο, γραμμένα ἀπὸ ἄγνωστο Ρουμάνο λόγιο πού προσπάθησε νὰ ἐξηγήσει ὀρισμένες σλαβικὲς λέξεις καὶ ἐκφράσεις. Τὸ χειρόγραφο ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα μεταβάσεως ἀπὸ τὴ χρῆση τῆς σλαβικῆς γλώσσας στὴ χρῆση τῆς ρουμανικῆς. Ἐπειδὴ εἶναι προγενέστερο τῶν πρώτων γνωστῶν ρουμανικῶν μεταφράσεων, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς τὸ πρῶτο βῆμα στὴν πορεία τοῦ ἐκρουμανισμοῦ τῶν νο-

16. Τὸ χειρόγραφο ἀρχικῶς φυλασσόταν στὴ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Ὀνουφρίου τοῦ Lvon. Ἀργότερα, ἀφοῦ συγκαταλέχθηκε στὴ συλλογὴ τοῦ E. V. Barsov, κατέληξε τελικὰ στὸ Ἱστορικὸ Μουσεῖο τῆς Μόσχας, ὅπου φυλάσσεται μέχρι καὶ σήμερα, ὑπὸ τὸν ἀριθμὸ 152. Βλ. I. FLOCA, «Legislația bisericească una și aceeași de o parte și de alta a Carpaților», ὁ.π., σ. 852. C. POPONICI, *Fontânele și codicii dreptului bisericesc (Οἱ πηγές καὶ οἱ κώδικες τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου)*, σ. 597, ὑποσ. 2.

μικῶν κειμένων, ἀποτελώντας ταυτοχρόνως καὶ ἔνδειξη τῆς ἐνότητας τῶν κειμένων αὐτῶν¹⁷.

Στὶς περιοχὲς τῆς σημερινῆς Ρουμανίας κυκλοφόρησε πλῆθος ἀντιγράφων τοῦ *Συντάγματος* τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη, στὴν ἐλληνικὴ καὶ σλαβική. Τὸ *Σύνταγμα* δὲν ἔλειπε ἀπὸ καμία Μονὴ ἢ ἐκκλησιαστικὸ δικαστήριο. Ἀποσπάσματά του ἄρχισαν νὰ μεταφράζονται στὴ ρουμανικὴ καὶ νὰ περιλαμβάνονται σὲ ρουμανικὲς πράβιλες μὲν τὸν 17 αἰ. Ὁ Πρόλογος¹⁸, μεταφρασμένος στὴ ρουμανικὴ ἐντάχθηκε στὸν Πρόλογο τοῦ πραβιλικοῦ ἔργου τοῦ 1652 μὲ τίτλο «Ὁδηγὸς τοῦ Νόμου»¹⁹. Τὸ *Σύνταγμα* χρησιμοποιήθηκε καὶ στὶς τρεῖς ἐπαρχίες: Μολδαβία, Τρανσυλβανία καὶ Ρουμανικὴ Χώρα. Σὲ ἀποφάσεις ἐκκλησιαστικῶν καὶ κοσμικῶν δικαστηρίων, μετὰ τὴν παράθεση ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὸν «Ὁδηγὸ τοῦ Νόμου», ἀπαντοῦν αὐτούσια χωρία ἀπὸ τὸ *Σύνταγμα*.

Περαιτέρω, στὸ ὄνομα τῶν Ἁγίων Πατέρων σώθηκε ἓνα πλῆθος συλλογῶν νομοκάνονων ποὺ περιλαμβάνουν ἐκκλησιαστικοὺς κανόνες καὶ πολιτειακὲς διατάξεις σχετικὲς μὲ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα. Οἱ *πράβιλες τῶν Ἁγίων Πατέρων*²⁰ (*Pravila Sfintilor Parintzi: Ἡ Πράβιλα τῶν Ἁγίων Πατέρων*) συντάχθηκαν ἀρχικῶς στὴν ἐλληνικὴ καὶ κατόπιν μεταφράσθηκαν στὰ σλαβικά καὶ μερικὲς στὴ ρουμανικὴ.

17. I. FLOCA, «Legislația bisericească una și aceeași de o parte și de alta a Carpaților», *ἔ.π.*, σ. 852.

18. I. FLOCA, «Legislația bisericească una și aceeași de o parte și de alta a Carpaților», *ἔ.π.*, σ. 853. Βλ. Ș. Berechet, μν. ἔργο, σσ. 77-78, A. IATIMIRSKI, *Manuscrise slave și ruse în bibliotecile românești (Τὰ σλαβικά καὶ ρωσικά χειρόγραφα ἀπὸ τὶς ρουμανικὲς βιβλιοθήκες)*, 1905, σσ. 819-823, I. PERETZ, *Curs de istoria dreptului român (Ἐγχειρίδιο τῆς Ἱστορίας τοῦ ρουμανικοῦ δικαίου)*, σσ. 279-280.

19. I. COVERCA, «Îndreptarea Legii», 1652 («Ὁ Ὁδηγὸς τοῦ Νόμου, 1652»), βιβλιοκρισία στὸ περιοδ. *Φωνὴ Ἐκκλησίας* (Glasul Bisericii), ἔτος KB', τεύχ. 1-4, Ἰαν.-Φεβρ. 1963, σσ. 170-171.

20. Ἀποτελεῖ τὴν κύρια πηγὴ ὅλων τῶν πραβίλων, ἰδίως ἐκείνων ποὺ φυλάσσονται στὴ Μολδαβία, οἱ ὁποῖες συντάχθηκαν κατὰ τὸ πρότυπο τῶν βυζαντινῶν συλλογῶν κανονικοῦ δικαίου. Ἀργότερα, οἱ ἀντιγραφεῖς πρόσθεσαν μερικὰ στοιχεῖα ἀπὸ ἄλλες πηγές: ἀπὸ τὸ Πρόχειρο Νόμων καὶ τὴν Ἐπαναγωγὴ (=Εἰσαγωγὴ) τῶν Μακεδόνων. Τὸ Πρόχειρον Νόμων περιλαμβάνει κανόνες ἀστικοῦ, ποινικοῦ, δικονομικοῦ καὶ κανονικοῦ δικαίου, συναχθεῖσες ἀπὸ τὴ νομοθεσίαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ μεταγενέστερους νόμους). Ἡ Ἐπαναγωγὴ εἶναι συλλογὴ νόμων μὲ διατάξεις ρυθμίζουσες τὶς σχέσεις Ἐκκλησίας - Πολιτείας καὶ Πατριάρχου-Αὐτοκράτορα, τὸ γαμικὸ, κληρονομικὸ καὶ ποινικὸ δίκαιο. Βλ. E. CERNEA, *Cursdeistoria Statului și Dreptului Republicii Populare Române, ἔ.π.*, σσ. 250-251. Βλ. ἐπίσης I. FLOCA, *Originile dreptului scris în Biserica Ortodoxa Româna, ἔ.π.*, σ. 85. Πρὸβλ. ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΟΥ, *ἔ.π.*, σσ. 173-174.

Μεταξύ τῶν διασωθέντων στό ρουμανικό χῶρο σλαβόφωνων χειρογράφων πολὺ σημαντικὴ εἶναι ἡ *Pravila de la Bisericani* (1512). Ἀποτελέσει τὴν κύρια πηγὴ ὅλων σχεδὸν τῶν πραβίλων ποὺ συντάχθηκαν κατὰ τὸ πρότυπο τῶν βυζαντινῶν νομοκάνωνων, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ περισσότερες βρίσκονται στὴ Μολδαβία. Διαρδρώνεται σὲ 151 κεφάλαια. Τόπος συγγραφῆς ὑπῆρξε ἡ μονὴ Neamt. Ὁ ἀνώνυμος συντάκτης της, ἐνήργησε κατὰ παραγγελία τοῦ βοεβόδα Bogdan (1504-1527), υἱοῦ τοῦ Στεφάνου τοῦ Μεγάλου. Τὸ χειρόγραφο προοριζόταν γιὰ τὴ μονὴ Bisericani. Περιλαμβάνει, ἐκτὸς ἀπὸ κανόνες, καὶ μερικὰ ἀποσπάσματα δογματικοῦ περιεχομένου ἀπὸ σημαντικούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας: τὸν Μέγα Βασίλειο, τὸν Ἰωάννη Χρυσόστομο, τὸν Ἰωάννη Δαμασκηνό, τὸν (Ψευδο)Διονύσιο τὸν Ἄρεοπαγίτη, τὸν Γρηγόριο Θεολόγο, τὸν Ἐπιφάνιο Κύπρου, τὸν Ἀθανάσιο Σιναΐτη καὶ τὸν Κύριλλο Ἀλεξανδρείας²¹. Ἀργότερα, οἱ ἀντιγραφεῖς πρόσθεσαν καὶ μερικὰ στοιχεῖα ἀπὸ ἄλλες πηγές, ὅπως ἀπὸ τὸν *Πρόχειρο Νόμων* (879) καὶ τὴν *Εἰσαγωγή*²² (884-886) νομοθετήματα τῆς δυναστείας τῶν Μακεδόνων. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι περιλαμβάνει διατάξεις ποὺ ἀφοροῦν στὶς σχέσεις Ἐκκλησίας Πολιτείας καὶ τὶς ἐκκλησιαστικὲς κοινότητες ποὺ ὑπάγονται στό Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως.

Τὰ πλέον διαδεδομένα μεταβυζαντινὰ νομοκανονικὰ ἔργα, ὅπως ὁ *Νομοκάνοντας* τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ (1562)²³, ἡ *Ἐξάβιβλος* τοῦ Ἄρμενόπουλου²⁴, τὸ *Σύνταγμα* τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων Ἰωακείμ τοῦ 1645²⁵ καὶ τὸ

21. Βλ. Σ. BERECHET, *ὁ.π.*, σ. 99. I. PERETZ, *Curs II* (*Ἐγχειρίδιο Β'*), μέρος Α', σσ. 223-237, 244. I. FLOCA, *Originile dreptului scris în Biserica Ortodoxa Româna*, *ὁ.π.*, σ. 86.

22. Πρόκειται γιὰ τὴ γνωστὴ Ἐπαναγωγή, τῆς ὁποίας νεώτερη ἔρευνα ἀπέδειξε ὅτι ὁ ἀκριβὴς τίτλος εἶναι “Εἰσαγωγή” (ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΟΥ, *Οἱ Πηγές τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου*, ἐκδ. Ἄντ. Σάκκουλα, Ἀθῆνα 1999², σ. 171).

23. Φυλάσσεται στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας. Σώζονται 15 ἀντίτυπα στὴν ἐλληνικὴ καὶ ἓνα στὴ σλαβικὴ, στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Ἰασίου. G. LITZICA, *Catalogul manuscriselor grecești* (*Ὁ κατάλογος τῶν ἐλληνικῶν χειρογράφων*), τόμ. Α', Βουκουρέστι 1909. N. CAMARIANO, *Catalogul manuscriselor grecești* (*Ὁ κατάλογος τῶν ἐλληνικῶν χειρογράφων*), τόμ. Β, Βουκουρέστι 1940. I. PERETZ, *Curs II* (*Β' ἐγχειρίδιο*), μέρος Β', σ. 156.

24. GH. CRONC, «*Exabiblu lui Armenopol*» (Ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἄρμενοπούλου) στό ἱστορικὸ περιοδικὸ *Μελέται*, τευχ. 4, 1963, σ. 826.

25. Στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας εὐρίσκονται τρία ἀντίτυπα (μὲ ἀξιο-ντα ἀριθμ. 220, 629 καὶ 800) τὰ ὁποία περιγράφει ὁ C. LITZICA, *ὁ.π.*, σσ. 107, 317-320, 526. I. PERETZ, *ὁ.π.*, σσ. 43-45. Σ. BERECHET, *Legatura dintre dreptul bizantin și roman* *ὁ.π.*, σ. 80, ὑποσ. 2. I. FLOCA, *ὁ.π.*, σ. 91, ὑποσ. 506.

Πηδάλιον τοῦ Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου, χρησιμοποιήθηκαν εἴτε αὐτούσια (στὴν ἑλληνικὴ) εἴτε ὡς πραβιλικά κείμενα μεταφρασμένα στὴ ρουμανικὴ, εἴτε ὑπὸ τὴ μορφή διασκευῶν σὲ ἐκδόσεις ρουμανικῶν πραβίλων. Παράλληλα, κυκλοφόρησαν καὶ κάποιες συλλογές νόμων ἀπὸ τὰ γειτονικά κράτη, ὅπως: «Ὁ Νόμος τοῦ Vinodol» (1288)²⁶, τὸ *Zavonic* τοῦ Στεφάνου Dusan (1349-1354)²⁷, «Ὁ Νόμος γιὰ τὴν δίκη τῶν ἀνθρώπων», παράρτημα τοῦ νομοκανόνα τοῦ Ἰωάννη Σχολαστικοῦ²⁸, κ.ά. Θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ *Κανονικὸν* τοῦ Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ (*X. Canonarullui Ioan Postitorul*) ἀπαντᾷ συχνὰ στὸ τέλος τοῦ Συντάγματος τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη, στὶς σλαβικὲς καὶ ρουμανικὲς πράβιλες εἴτε σὲ χειρόγραφη, εἴτε σὲ ἔντυπη μορφή. Στὰ κείμενα αὐτὰ ὁ Ἰωάννης ὀνομάζεται «θεῖος πατριάρχης».

Δὲν γνωρίζουμε μετὰ βεβαιότητος ποιά ἦταν καὶ πότε τυπώθηκε ἡ πρώτη πράβιλα στὴ Ρουμανία, ἀλλὰ πάντως ὅλες οἱ ἔντυπες πράβιλες ὑπῆρξαν ρουμανικὲς. Οὐδεμία τυπώθηκε στὴ σλαβονική²⁹. Ἡ νεώτερη ἔρευνα ἀπέδειξε ὅτι ἡ πράβιλα τοῦ Coresi (ὀνομαζομένη καὶ «ἡ Πράβιλα ἀπὸ τὸ Ieud»)³⁰ προηγεῖται χρονολογικά. Οἱ λοιπὲς σπουδαῖες ρουμανικὲς πράβιλες τυπώθηκαν τὸν ἐπόμενο αἰῶνα, σ' ἓνα ἀπὸ τὰ τρία μεγαλύτερα Ρουμανικά κράτη, ἤτοι στὴν Τρανσυλβανία, στὴ Μολδαβία καὶ

26. Βλ. Ş. BERECHEȚ, ὁ.π., σσ. 86-87.

27. I. PERETZ, *Zavonicul lui Ștefan Dușan, țarul Serbiei (B49-B54), Comparat cu legiurile bizantine, slave și române* (Τὸ *Zavonic* τοῦ Στεφάνου Dusan, τσάρου τῆς Σερβίας (1349-1354), κατ' ἀντιπαράθεση μὲ τοὺς βυζαντινοὺς, σλαβικοὺς καὶ ρουμανικοὺς νόμους), μέρος Α', Βουκουρέστι 1905, σ. 43. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Cursde istoria dreptului român* (Ἐγχειρίδιο τῆς Ἱστορίας τοῦ ρουμανικοῦ δικαίου), μέρος Β', τόμ. Β', Βουκουρέστι 1928, σ. 15. Ş. BERECHEȚ, ὁ.π., σσ. 87-88. I. FLOCA, «Legislația bisericească una și aceeași de o parte și de alta a Carpaților», σ. 92.

28. I. FLOCA, ὁ.π., σ. 92, ὑποσ. 515.

29. I. FLOCA, ὁ.π., σ. 98, ὑποσ. 544. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Legislația bisericească una și aceeași de o parte și de alta a Carpaților», ὁ.π., σ. 856. I. FLOCA - S. JOANT, ὁ.π., σ. 46.

30. Ὁ P. Panaitescu θεωρεῖ ὅτι ἡ «Πράβιλα ἀπὸ τὸ Ieud», ἡ Πράβιλα ἀπὸ τὸ «Codex Negoianus» - χειρόγραφο ἀπὸ Τρανσυλβανία καὶ ἡ «*Pravila de isprava oamenilor și de toate pacatele și greșalele*» («Ἡ Πράβιλα πρὸς τὴν τῶν ἀνθρώπων προκοπή») προέρχονται ἀπὸ κάποιο κοινὸ χειρόγραφο, ἤτοι μία ρουμανικὴ μετάφραση ἀπὸ τὴ σλαβονικὴ, τρανσυλβανικὴ καὶ μολδαβικὴ προελεύσεως. S. MARINESCU, *Πράβιλα πρὸς τὴν τῶν ἀνθρώπων προκοπή καὶ γιὰ ὅλες τὶς ἁμαρτίες καὶ τὰ παραπτώματα*, σ. 123, ὑποσ. 40. Κατὰ τὸν Al. Măreș, ἀπὸ τὸν σλαβικὸ νομοκανόνα προέρχεται ἄμεσα μόνον ἡ τυπωθεῖσα Πράβιλα τοῦ Coresi, καθὼς καὶ τὸ «Ἐνα φύλλο Πράβιλας ἀπὸ μεικτὸ αἶμα», τυπωθὲν ὑπὸ τοῦ Ghibanescu. Βλ. S. MARINESCU, ὁ.π., σσ. 123-124, ὑποσ. 41.

στη Ρουμανική Χώρα. Ὡστόσο, κάθε πράβιλα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν τόπο ἐκτυπώσεως, κυκλοφοροῦσε καὶ στὰ ἄλλα δύο κράτη. Τοῦτο συνιστᾶ ἀδιάφευστο τεκμήριο ὑπὲρ τῆς ὁμοιογενοῦς διατηρήσεως τῆς ζωντανῆς νομοκανονικῆς παραδόσεως σὲ ὁλόκληρη τὴ Ρουμανικὴ Ἐκκλησία³¹, μὲ κύριες πηγές τὸ *Κανονικὸν* τοῦ Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ³², διάφορους βυζαντινοὺς νομοκάνονες, τὸν δημοσιευθέντα ἀπὸ τὸν Cotelerious, τὸν *Νομοκάνονα* τοῦ Μαλαξοῦ, τὸ *Σύνταγμα* τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη, τὸν Γεωργικὸ Νόμο, τὴν Ἐπαναγωγή, τὰ Βασιλικά κ.ἄ.

Ἐντονη ἐπίδραση τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου σὲ ἔντυπη πράβιλα παρατηρεῖται σὲ αὐτὴν τοῦ Coresi (1563), ἡ ὁποία ἔχει ἐξάρτηση ἀπὸ τὸ Κανονικὸν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ Gorona³³ (1640-41), ἡ ὁποία παραπέμπει στὸν Νομοκάνονα τοῦ Cotelerius. Ὁ Γεωργικὸς Νόμος ἀποτελεῖ δεσπόζουσα πηγή τῆς πράβιλας τοῦ Ἰασίου «Περὶ τῶν ἑπτὰ μυστηρίων»³⁴ (1644) καὶ τοῦ Vasile Luru, τοῦ βοεβόδα τῆς Μολ-

31. Ἀναφορικὰ μὲ τὴν ὁμοιογένεια τῆς διατηρήσεως τῆς νομοκανονικῆς παραδόσεως, βλ. περισσότερα στὸ π. S. LIVIU, *Tradiția pravilnică a Bisericii. Însemnătatea și folosul cunoașterii legilor după care se conduce Biserica* («Ἡ Πραβιλικὴ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ σημασία καὶ ἡ ὠφέλεια τῆς γνώσεως τῶν νόμων βάσει τῶν ὁποίων διοικεῖται ἡ Ἐκκλησία»), *Θεολογικαὶ Μελέται*, Β', ἔτος ΙΒ', τεύχ. 5-6, Μάιος-Ἰούνιος 1960, σ. 346.

32. Τὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ εἶναι συλλογὴ πνευματικῶν διατάξεων ἢ κανόνων, γνωστὴ καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα *Κανόνας* ἢ *Κανονικόν*. Τὸ ἔργο αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ ὀνομασθεῖ νομοκάνονας διότι δὲν περιλαμβάνει νόμους πολιτικοῦ χαρακτῆρα, παρ' ὅτι σὲ μερικὲς μὴ ἀδεντικὲς μορφές του παρεισάγονται καὶ κάποιοι νόμοι πολιτικοῦ χαρακτῆρα. Τὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ ἀπαντᾷ καὶ σὲ κάποιες συλλογὲς κανόνων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Ρουμανίας, ὅπως καὶ τὸ *Ἀθηναϊκὸ Σύνταγμα*, τὸ *Πηδάλιον*, τὸ *Ἐγχειρίδιο* τοῦ Șaguna καὶ τὴ *Συλλογὴ* κανόνων τοῦ ἐπισκόπου Νικοδήμου Milaș. Βλ. S. LIVIU, *ὁ.π.*, σ. 747.

33. Ὁ τίτλος τῆς Πράβιλας ἀπὸ τὸ Gorona ἀρχίζει ὡς ἐξῆς: «Αὕτη ἡ Πράβιλα ὁδηγὸς νόμου ἐστὶ, σύμφωνα μὲ τὴν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καὶ τῶν διαλαμπάντων πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς οἰκουμένης διδασκαλία, ἥτις ἐδεσπίσθη ὑπὸ τῶν ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων...». Ἐπίσης, στὸν τίτλο ἀναφέρεται ὅτι τυπώθηκε «εἰς τὸ μοναστήριον Gorona, τὸ ἔτος 7149 ἐκ τῆς κτίσεως τοῦ κόσμου καὶ 1640 ἐκ τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ», κατὰ τὴν διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Ματθαίου Βεσσαράβα (Matei Basarab), «βοεβόδα πάσης τῆς χῶρας τῆς Οὐγγροβλαχίας».

34. Ὁ πλήρης τίτλος τῆς πράβιλας εἶναι «Ἡ Πράβιλα τῶν ἑπτὰ Μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας, τυπωθεῖσα ἐν ἔτει 7153 (1644), τῇ 8ῃ Νοεμβρίου, διδασκαλίαις τε καὶ δαπάναις τῆς αὐτοῦ Μεγαλειότητος Ἰωάννου Βασιλείου Βοεβόδα (Ioan Vasile), εἰς τὸ ἀρχοντικὸ τυπογραφεῖο τῆς πολίχνης τοῦ Ἰασίου». Βλ. D. GAINA, «Pravila bisericască de la Iași» («Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Πράβιλα ἀπὸ τὸ Ἰάσιο»), *Ὁρθόδοξος Ρουμανικὴ Ἐκκλη-*

δαβίας (1634-1653), ή οποία τυπώθηκε στὸ Ἰάσιο τὸ 1646³⁵. Ἐπίσης, τὸ σύγγραμμα τοῦ Farinaccius (1544-1614) *Praxiset Theoricaecriminalis*³⁶ εἶναι μία «δογματικὴ διασκευὴ» ὁλοκλήρου τοῦ νομοθετικοῦ ἔργου τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ³⁷.

Ὁ Dimitrie Cantemir ἔχει ὑποστηρίξει ὅτι, κατόπιν ἐντολῆς τοῦ Vasile Lupu, ὅλες οἱ γραπτὲς καὶ ἄγραφες πραβιλικὲς διατάξεις συγκεντρώθηκαν σὲ ἓναν ἐνιαῖο κώδικα³⁸, ὁ ὁποῖος δὲν σώθηκε. Θεωρεῖ ὅτι μετὰ τὸν τῶν πηγῶν τοῦ ἐν λόγῳ Κώδικα θὰ πρέπει νὰ συγκαταλεχθοῦν τὸ «Ἔθιμο τῆς γῆς» ἢ «Νόμος τῆς πατρίδος», καθὼς καὶ τὸ «Ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ Βασιλικά» ἢ ἡ πράβιλα τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Καλοῦ³⁹.

Ἡ πλέον σημαντικὴ πράβιλα, ἀπὸ τὶς διασωθεῖσες, εἶναι ἡ φέρουσα τὸν τίτλο «Ὁδηγὸς τοῦ Νόμου» (1652). Εἶναι ἡ περιεκτικότερη ὅλων τῶν μέχρι τότε πραβίλων καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἔλαβε τὸ ὄνομα «ἡ Μεγάλῃ Πράβιλα». Ἀπαντᾷ καὶ ὑπὸ τοὺς τίτλους «Πράβιλα ἀπὸ τὸ Târgoviște», «Πράβιλα τοῦ Matei Basarab» καὶ «Codex Basaraba». Συντάχθηκε ἀπὸ ὁμάδα λογίων, ποὺ ἐργάσθηκαν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη καὶ

σία, ἔτος ΠΑ΄, τευχ. 5-6, Μάιος-Ἰούνιος 1963, σ. 559. Βλ. ἐπίσης I. FLOCA, *Originile dreptului scris în Biserica Ortodoxa Româna*, σ. 105.

35. I. BIANU - N. HODOȘ, *Bibliografia româneasca veche (Ἡ παλαιὰ ρουμανικὴ βιβλιογραφία)*, τόμ. Αῦ, Βουκουρέστι 1903, σ. 33.

36. Ἀπὸ τὶς ἔρευνες τοῦ S. G. Longinescu στὶς πηγὲς τοῦ *Συγγράμματος* τοῦ Farinaccius, προκύπτει ὅτι οἱ περισσότερες ἰδέες ποὺ ἐκφράζονται σὲ αὐτὸ τὸ *Σύγγραμμα* ἐλήφθησαν ἀπὸ τὴν ἰουστινιάνειο νομοθεσία, κυρίως ἀπὸ τὰ *Digesta*, μὲ κάποια σταχυολογήματα τῶν γλωσσολόγων, καὶ ἀπὸ τὰ *Βασιλικά*. Τὰ *Βασιλικά* ἔγιναν γνωστὰ στὰ Ρουμανικὰ κράτη ὡς «Οἱ Βασιλικὲς Πράβιλες». Βλ. S. LONGINESCU, *Legi vechi românești și izvoarele lor (Παλαιοὶ ρουμανικοὶ νόμοι καὶ οἱ πηγὲς αὐτῶν)*, τόμ. Α΄, *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu (Ἡ Πράβιλα τῆς Μολδαβίας ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Vasile Lupu)*, σσ. 29-333. GH. CRONC, *Dreptul bizantin în Tarile Române, Pravila Moldovei din 1646* («Τὸ Βυζαντινὸ Δίκαιο στὰ Ρουμανικὰ Κράτη, ἡ Πράβιλα τῆς Μολδαβίας ἀπὸ τὸ 1646»), *Μελέται*, 1958, σσ. 45, 47-48. Ș. BERECHEȚ, *Legatura dintre dreptul bizantin și românesc (Ἡ σχέση μεταξύ τοῦ βυζαντινοῦ καὶ τοῦ ρουμανικοῦ δικαίου)*, Α΄, σ. 37. I. FLOCA, *ὁ.π.*, σ. 110. *Carte româneasca de învațatura* («Ρουμανικὸν Βιβλίον διδασκαλίας...»), *ὁ.π.*, σ. 16.

37. GH. CRONC, *ὁ.π.*, σ. 46.

38. Περισσότερα βλ., I. FLOCA, «Legislația bisericească una și aceeași de o parte și de alta a Carpaților», *ὁ.π.*, σσ. 625-626. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Originile dreptului scris în Biserica Ortodox Româna*, *ὁ.π.*, σσ. 109-110.

39. Πρβλ. S. LIVIU, *Vechile noastre pravile (Οἱ παλαιές μας πράβιλες)*, σ. 754.

μέ την έντολή του μητροπολίτου Ούγγροβλαχίας Στέφανο (1648-1653 και 1654-1668)⁴⁰.

Ὁ «Ὁδηγὸς τοῦ Νόμου» ἀποτελεῖ τὴν πλουσιότερη σὲ ὄγκο καὶ ποικιλία διαπλαστικῶν πηγῶν δικαίου ρουμανικὴ πράβιλα τοῦ 17ου αἰ. Τὰ διάφορα νομικὰ κείμενα συγκροτοῦσαν ἓνα σύνολο ποὺ κάλυπτε ὅλο τὸ φάσμα τῶν δικαστικῶν ὑποθέσεων, καὶ ἦσαν εὐφυῶς συναρμοσμένα, ὥστε νὰ ἐξυπηρετοῦν τὶς ἀνάγκες τόσο τῶν ἐκκλησιαστικῶν, ὅσο καὶ τῶν πολιτικῶν δικαστηρίων. Ὁ συντάκτης συγκέντρωσε ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφή, τὴν ἰουστινιάνειο νομοθεσία, τὴν Ἐκλογή, τὰ Βασιλικά καὶ τὶς Νεαρὲς τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, τὸ *Σύνταγμα* τοῦ Βλάσταρη, τὴν *Ἐξάβιβλο* τοῦ Ἀρμενοπούλου), τοὺς κανόνες τοῦ Νικηφόρου τοῦ Ὁμολογητοῦ καὶ ἄλλα κανονικά, νομοκανονικά καὶ πατερικά κείμενα. Ὁ συντάκτης εἶχε κατὰ τὴ συγγραφὴ ὅπωςδὴποτε ἐνώπιόν του τὸ *Σύνταγμα* τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη, τὸν *Νομοκάνονα* τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ, τὰ *Σχόλια* τοῦ Ἀλεξίου Ἀριστηνοῦ καὶ τὶς παρατιθέμενες στὸ Παράρτημα τοῦ ἔργου 54 *Ἀποκρίσεις* τοῦ Ἀθανασίου τοῦ Σιναΐτου (540-600), ὁ ὁποῖος ἐσφαλμένα ἀναφέρεται ὡς πατριάρχης Ἀντιοχείας. Διὰ παραπομπῆς στὸ «Ρουμανικὸ Βιβλίον διδασκαλίας ἐκ τῶν Βασιλικῶν Πραβίλων», ἀξιοποιοῦνται ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν Γεωργικὸ Νόμο (*Leges Colonariae*) καὶ τὸ «*Praxis et theoricæ criminalis*» τοῦ Farinacius Prosper. Ἡ σπουδαιότητα τοῦ Ὁδηγοῦ ἔγκειται στὸ γεγονός ὅτι εἶναι τὸ πλέον ἀντιπροσωπευτικὸ τῆς βυζαντινορρωμαϊκῆς νομοθεσίας ἔργο, ὅπως αὐτὴ εἶχε διαμορφωθεῖ καὶ μὲ τὶς μεταβολὲς ποὺ εἶχε ὑποστῆ γιὰ νὰ καλύψει τὶς ἀνάγκες τῆς ἐξάπλωσης τοῦ χριστιανισμοῦ στὴ

40. Ἡ σύνταξη τοῦ περιεχομένου τῆς πράβιλας πραγματοποιήθηκε ἐπιμελεία τοῦ μητροπολίτου Στεφάνου καὶ τοῦ βοεβόδα Matei Basarab, οἱ ὁποῖοι διαπίστωσαν ὅτι σὲ πολλὰ βιβλία τῆς Πράβιλας οἱ ἑτερόδοξοι εἶχαν προσθέσει καθινικά, λουθηρανικά καὶ λατινικά δόγματα. Γιὰ τὴ δημιουργία ἐνὸς ἀξιόπιστου ὡς πρὸς τὴν ὀρθοδοξία του κείμενο, ἀπεστάλησαν ἀντιπρόσωποι νὰ ἐρευνήσουν σὲ ὅλη τὴν χριστιανικὴ Ἀνατολή. Οἱ ἀντιπρόσωποι ἀποτάθηκαν στὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη καὶ ἄλλες ἐκκλησιαστικὲς προσωπικότητες καὶ λογίους τῆς ἐποχῆς. Τελικὰ προμηθεύθηκαν τὸ κατάλληλο χειρόγραφο ἀπὸ τὸν Γεώργιο Καρίδη ἐκ Τρίκκης, πρῶην Μεγάλου Λογοθέτη τῆς Ρουμανικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Γεώργιος Καρίδης ἐγγυήθηκε ὅτι τὸ χειρόγραφο εἶχε συνταχθεῖ μὲ ἰδιαίτερη προσοχὴ καὶ ἐπιμέλεια ἀπὸ τὸν ὀρθόδοξο διδάσκαλο, διάκονο Ἀλέξιο Ροδίνη (Ἀριστή), κατ' ἐντολὴ τοῦ αὐτοκράτορα Ἰωάννη Κομνηνοῦ. Βλ. I. IORGU, «Pravila mare dealungul vremii» (Ἡ Μεγάλὴ Πράβιλα ἀνὰ τοὺς αἰῶνες), *Θεολογικαὶ Μελέται*, τευχ. 9-10, σειρὰ Βῦ, Νοέμβ.-Δεκ. 1952, σσ. 581-582.

41. I. IORGU, «Pravila mare dealungul vremii», ὁ.π., σ. 586.

Ρουμανία. Παρέμεινε σὲ ἰσχὺ σὲ ὅλα τὰ ρουμανικὰ κράτη μέχρι τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ., καὶ συγκεκριμένα μέχρι τὸ 1844, ὅταν μεταφράσθηκε στὴ ρουμανικὴ τὸ Πηδάλιον ἀπὸ τὸν Veniamin Costachi⁴².

Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν πραβίλων συνεχίστηκε μέχρι τὸ 1865, ὅταν ὁ Ἀστικὸς Κώδικας τοῦ Alexandru Ioan Cuza⁴³ ἐγκαινιάζει μία νέα ἐποχὴ. Ὁ μεγάλος μεταρρυθμιστὴς κατήργησε ὀρισμένες διατάξεις τῆς πραβιλικῆς παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὶς ἀντικατέστησε μὲ νόμους, οἱ ὁποῖοι, μάλιστα, χαρακτηρίσθηκαν ὡς ἀντιεκκλησιαστικοί. Ὡστόσο, οἱ τοπικὲς ἐκκλησίες τῶν Ρουμάνων εὐθυγραμμίζονταν μὲ τὴ δογματικὴ παράδοση καὶ τὰ πρότυπα διοικητικῆς ὀργανώσεως τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Αὐτὴ, ὡς θεματοφύλακας τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ τῶν θεμελιωδῶν ἐκκλησιαστικῶν δεσμῶν, ἀποτέλεσε τὴν τροφὸν καὶ μητέρα τῶν ρουμανικῶν ἐκκλησιαστικῶν νόμων. Ἡ μετάγγιση τῆς πατριαρχικῆς νομοκανονικῆς φιλολογίας στὶς βασικὲς ἀρτηρίες τῆς ἀντίστοιχης ρουμανικῆς ἐπηρέασε καὶ τὴ νομοπαγωγικὴ τῆς κουλτούρα. Ἡ πίστη στὴ θεαρχικὴ προέλευση τῶν ἱερῶν κανόνων, καὶ ἡ συνεπαγόμενὴ ἀντιμετώπισή του ὡς ἀμετάβλητο καὶ ἀναλλοίωτο δίκαιο, καθὼς καὶ ἡ αἰωνόβια αἴγλη καὶ ἰσχὺς τῶν βυζαντινῶν πολιτειακῶν διατάξεων καλλιέργησε στὴ Ρουμανικὴ Ἐκκλησία τὴν ἰδέα, ὅτι σοβαρὸ κριτήριον ποιότητος τοῦ νομοθετικοῦ τῆς ἔργου ἀποτελεῖ ἡ παραδοσιακότητα, δηλαδὴ ὁ βαθμὸς σύνδεσης καὶ ἐξάρτησής του ἀπὸ τὸ παρελθὸν καὶ ἡ ἀνθεκτικότητά του στὸ μέλλον. Τὸ δικαιοπλαστικὸ ἰδεῶδες τῆς διαχρονικότητος τῶν νομοθετημάτων, μεταφέρθηκε ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία καὶ στὰ νομοθετικὰ σώματα τῶν νέων Ρουμανικῶν κρατῶν, τὰ

42. Ἡ μετάφραση τοῦ Πηδαλίου δὲν ἐπέφερε τὴν κατάργηση τῆς Μεγάλης Πράβιλας. Ἀπλῶς τὰ ἀντίτυπα τῆς λιγότευσαν αἰσθητά. I. COVERCA, *Aplicarea Pravilelor (Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν Πραβίλων)*, σ. 486.

43. Ὁ Ἀστικὸς Κώδικας τοῦ Alexandru Ioan Cuza δεσπίσθηκε μὲ τὸ Διάταγμα τῆς 26ης Νοεμβρίου 1864. Μὲ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικα τοῦ 1864 ἐξαιρέθηκαν ἀπὸ τὴν ἀρμοδιότητα τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων τὰ ζητήματα γάμου καὶ παραχωρήθηκαν στὰ πολιτικὰ δικαστήρια (ἄρθρο 216 τοῦ Ρουμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικα). Κατόπιν τούτου τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια καταργήθηκαν. Ἐπίσης, ὁ Ἀστικὸς Κώδικας ἐπικύρωσε μόνον τὸν πολιτικὸν γάμον ὡς ὑποχρεωτικὸν (ἄρθρο 151), καὶ ταυτόχρονα περιορίσθηκε τὸ ἐξ ἀγκιστείας κώλυμα γάμου μέχρι τὸν τέταρτον βαθμὸν. Διατηρήθηκε, ὅμως, τὸ κώλυμα τῆς συγγένειας μεταξύ ἀναδόχου καὶ ἀναδεχτοῦ. Βλ. C. DRAGUȘIN, «Legile bisericesti ale lui Cuza Voda și lupta pentru canonicitate» (Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ νόμοι τοῦ βοεβόδα Cuza καὶ ἡ μάχη γιὰ τὴν κανονικότητα), *Θεολογικαὶ Μελέται*, ἔτος Θ', σειρά Β', τεῦχος 1-2, 1957, σ. 92.

ὅποια κατέβαλαν ἰδιαίτερη μέριμνα, ὥστε νὰ ἀποκτήσουν μία ρωμαλέα νομοθεσία, ἢ ὅποια θὰ ἀνταποκρινόταν στὴν ἀνάγκη τῆς ἐδραιώσεως, ἐνίσχυσης καὶ συντηρήσεως σὲ βάθος χρόνου τῆς νέας ἀναδυθείσας πραγματικότητας, ἢ ὅποια εἶχε προσφάτως διαμορφωθεῖ στὰ ἐδάφη τους.

Ἐν κατακλείδι, οἱ ἐκκλησιαστικὲς πράβιλες, ἤτοι οἱ ρουμανόφωνες συλλογὲς ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν νόμων, ἀντιστοιχοῦν σὲ ἓνα περιορισμένης τοπικῆς ἐμβέλειας (περιοχὴ τῆς Ρουμανίας) στάδιο ἐξέλιξης τοῦ εἴδους τοῦ βυζαντινοῦ νομοκάνονος. Ἀκριβέστερα, δὲν πρόκειται περὶ ἐξελίξεως, ἀλλὰ περὶ διασκευῆς καὶ προσαρμογῆς τῶν ἤδη ὑπαρχόντων βυζαντινῶν πηγῶν δικαίου στὶς ἀνάγκες τῶν νέων Ρουμανικῶν κρατῶν, κατὰ τὴν ἀρχικὴ φάση διαμορφώσεως τοῦ γραπτοῦ τους δικαίου. Οἱ πράβιλες χρησίμευσαν ὡς ἓνα “ἔτοιμο” ἐργαλεῖο στὰ χέρια τῆς διαμορφούμενης κρατικῆς καὶ δικαστικῆς γραφειοκρατίας τῶν νεοσύστατων Ρουμανικῶν κρατῶν. Τοῦτο διότι, ὡς προϊόντα ἐνὸς φεουδαρχικοῦ μοντέλου ἐξουσίας ἀποτελοῦσαν ἱστορικὴ συνέχεια τῆς πλέον ἀναπτυγμένης καὶ ἐξελιγμένης μορφῆς τῆς πλούσιας βυζαντινορρωμαϊκῆς νομικῆς παραδόσεως.